

POČIATKY ESOVITÝCH ZÁUŠNÍC

K Á R O L Y M E S T E R H Á Z Y

The Beginnings of Rings with S-Shaped End. The earliest form of this jewellery was the multiple S-ended ring, and its role was earring. After the late Avar period, this fashion changed and became the ‘lockenring’, and the multiple S end transformed in a simple S form. The earliest finding sites are around the Lake Balaton (e.g. Keszthely, Kereki, Badacsonytomaj). This earring fashion appeared among the Moravian Slavs in the Morava and Thaya river valleys, and later almost everywhere among the Western Slavs. The Beginning of this jewellery is in the Middle Avar period (last quarter of the 7th c.).

Keywords: Central Europe, Avars, Slavs, fashion, ring with S-shaped end.

Skúmanie esovitých záušníc má vďaka J. E. Wocelovi už 170 ročnú históriu. Pri klasifikovaní krúžkových šperkov venoval osobitnú pozornosť esovite ukončeným typom (jeho typ G) a uviedol k nim viaceré analógie (Wocel 1855, 29). Dodnes najviac používaný termín pochádza od S. Müllera, ktorý na základe údajov J. E. Wocela ako prvý opísal sledovaný šperk a už takmer pred 150 rokmi konštatoval, že tento predmet by na základe jeho polohy v hrobových nálezoch bolo najvhodnejšie nazvať *Schläfenring*. V slovenčine sa používa termín záušnica. Rozšírenie týchto šperkov zahŕňa územie východného Nemecka, Rakúsko, Čechy, Moravu, Maďarsko a Slovensko. „*Das häufige Vorkommen dieser Ringe in allen von Slawen bewohnten Gegenden, von dem slawischen Ostdeutschland an bis nach Ungarn und Rußland, und das Nichtvorhandensein dieser Form außerhalb der slawischen Gebiete zeigt deutlich, daß diese Ringe slawisch sind. Die Gräberfelder im östlichen und nördlichen Deutschland, wo man dieselben fand, müssen demnach Slawen zugeschrieben werden.*“ (Müller S. 1881, 195). Zdalo by sa, že odpovede na všetky dôležité otázky k tejto téme nájdeme v rozsiahlej odbornej literatúre. Nárastom počtu nálezísk sa niektoré zistenia potvrdili, iné však už nie sú v súlade s novými výskumami. Údaje S. Müllera, s pomocou poznatkov J. Hampela a L. Niederleho, spresnil gdaňský amatérsky archeológ a zdravotnícky radca A. Lissauer, ktorý v súpise rozšíril počet dovtedy známych lokalít a uviedol nové formy, resp. typologické varianty krúžkových šperkov. A. Lissauer pripisoval veľký význam pohrebiskám s nálezmi záušníc v katastri mesta Keszthely, ktoré objavil V. Lipp. Svoje poznatky publikoval naraz na dvoch miestach, a to po maďarsky v Budapešti a po nemecky v Braunschweigu (Lissauer 1891a; 1891b).

Na základe jeho záverov sa o pohrebiská s nálezmi záušníc začali zaujímať aj J. Hampel a ďalší maďarská bádatelia.

O niekoľko rokov neskôr vznikla sumarizujúca štúdia L. Niederleho o esovite ukončených záušniciach, ktorej niektoré časti zostávajú platné dodnes. Aj on vychádzal zo štúdie A. Lissauera a snažil sa ju ďalej rozpracovať. Podľa neho majú jednoduché esovité záušnice, charakteristické pre Slovanov, svoju genetickú predlohu v záušniciach s viacnásobnou esovitou slučkou, nachádzaných v keszthelyskej kultúre, a síce ešte skôr, ako sa tieto objavili v slovanskom prostredí. Na pohrebiskách keszthelyskej kultúry sú prítomné v hroboch datovaných mincami do 4.–5. stor. (pohrebiská v katastri Keszthely, Keszthely-Dobogó, Alsópáhok). Ďalší nález je zo Sóshartyán-Aranyosgödör, datovaný mincou Theodosia (spolu so zlatou esovitou záušnicou), a potom z celého radu pohrebísk, ktoré za slovanské považujú aj maďarskí bádatelia. Najvčasnejšie evidované pohrebiská z 10.–11. stor. dokumentujú, že sledované šperky sú slovanské a nosili ich Slovania, resp. uvedené pohrebiská sú etnicky slovanské (Niederle 1894, 204, 205).

Ako vidno, zo série nesprávnych údajov a chybných premís sa podarilo vygenerovať teóriu, ktorej niektoré prvky sú dodnes platné, a parafrázujúc slová S. Dušekovej, s väčšími-menšími korekciami sa s nimi stretávame aj dnes (Bach/Dušek 1972, 23).

Táto koncepcia týkajúca sa genézy esovitých záušníc však nie je jediná. S. Müller (1881, 198) aj L. Niederle (1894, 203) spochybnili názory, že by esovité záušnice boli arabským obchodným artiklom, ktorý sa ku Slovanom dostal spolu s depotmi sekaného striebra a arabských mincí prostredníctvom arabských kupcov (R. Virchow a R. Beltz).

Tretiu teóriu nachádzame v prácach P. Reineckeho a jeho nasledovníka K. Dinklageho. Podľa nich majú esovité záušnice germánsky pôvod. Presnejšie, u Slovanov sa vyvinuli z veľkých alamanských a bavorských náušnic (*Dinklage 1941, 482–484; Reinecke 1934, 218, 219*).

Existuje však ešte aj štvrtá teória, preferovaná N. Fettichom pri revízii pohrebiska v Jutas. Podľa neho boli spolutvorcami tohto jednoduchého bronzového šperku Avarmi utláčaní Slovania a remeselníci neskororímskej populácie s podobným osudom okolo roku 679 (*Fettich 1965, 118*).

V nasledujúcich riadkoch v hrubých rysoch predstavíme prehľad dvoch ďalej rozvinutých verzií teórie L. Niederleho. Prvá z nich sa viaže na české a moravské bádanie, s ktorou úzko súvisia aj slovenské práce. Druhú reprezentujú maďarskí bádatelia, ktorí sa spočiatku stotožnili s koncepciou A. Lissauera a L. Niederleho, potom sa však ich názor zmenil. S touto novou alternatívou sa treba detailnejšie zaoberať, pretože kľúč k riešeniu sa nachádza na panónskych avarských pohrebiskách, ktoré sa v minulosti nesprávne nazývali keszthelyskou kultúrou (*Daim 2000; Eisner 1966, 598; Kiss G. 2011; Müller R. 2019, 125*). Prvá rozsiahla, medzinárodne uznávaná syntéza súdobých pamiatok z pera J. Hampela, bola takisto zaťažená omylmi A. Lissauera alebo L. Niederleho. V čase, keď bol počet nálezísk ešte skromný a typologická definícia jednotlivých predmetov pomerne voľná, dávali sa dokopy rôzne typy krúžkových šperkov. V roku 1905 sa za totožný typ považovali jednoduché a viacnásobné krúžky s esovitým ukončením, krúžky s očkom, obidva varianty krúžkov so špirálovým ukončením, resp. jednoduché drôtené exempláre (*Hampel 1905, I, 438–442; Lissauer 1891, 335, 336; Niederle 1894, 197, 198*). Jednoduchú esovitú záušnicu, tak ako ju definujeme dnes, J. Hampel zhodne s A. Lissauerom považoval za slovanský šperk, ktorý po viacerých storočiach Maďari prevzali od „Sarmatov“ (rozumej neskorých Avarov), ako to dokumentoval početný materiál nájdený na keszthelyských nekropolách (*Hampel 1907, 12–15*). Odvtedy, až do roku 1957, bola esovitá záušnica, resp. vlasový krúžok (*Haarring*), v Maďarsku jednoznačne považovaná za slovanský šperk, ktorého výskyt sa viaže na uvedené etnikum. Z tohto hľadiska je veľmi zaujímavý názor G. Fehéra, ktorý spojil svoje argumenty v prospech slavicity aspoň tak zainteresovane, ako to urobil svojho času L. Niederle. G. Fehér najskôr vykonal súpis najstarších nálezísk s výskytom krúžkov s viacnásobným esovitým ukončením (Bratislava-Čunovo, Gátér, Győr, Jutas, Nagypall, Szellő, Szirák) a upriamil svoju pozornosť na nálezy z hrobu 56 na lokalite

Jutas. Išlo o dvojhrob, v ktorom pochovali muža a opačne orientovanú ženu – s hlavou na východ. Pri výskume lokality v Zalavári spozoroval, že na pohrebisku, patriacemu slovanskému sídlisku z obdobia Pribinovej vlády, sa vo viacerých prípadoch zistili opačne orientované dvojhroby mužov a žien (hroby 241, 242 a 280, 281). Z toho usúdil, že ak v Zalavári pochovali spolu opačne orientovaných mužov a ženy, tak potom aj v Jutasi opačne orientovaná žena bola etnickou Slovankou. Vyvodil teda záver, že krúžok s jeden a pol násobnou esovitou slučkou (teda s tromi meandrami), ktorý tvoril prílohu sledovaného hrobu, je slovanský šperk. Jeho prototypom bol krúžok s kónickým špirálovitým ukončením, evidovaný na pohrebiskách keszthelyskej kultúry (*Fehér 1957, 280*). G. Fehér publikoval aj krúžky s jeden a pol a viacnásobne otočenou esovitou slučkou, aké sa našli na pohrebiskách z okolia mesta Keszthely (*Fehér 1957, tab. 14–43*). Ďalej jednoznačne konštatoval, že genézu sledovaného šperku treba hľadať v oblasti Balatonu.

V čase písania Fehérovej štúdie vznikla aj práca A. Kralovánszkeho o esovitých záušniciach. Publikoval ju v dvoch častiach v maďarčine (*Kralovánszky 1956; 1957*) a po nemecky (*Kralovánszky 1959*). V nemecky publikovanej verzii mohol už použiť aj pramene zo štúdie J. Slámu (*1957*). Kým vo svojej prvej práci v súpise krúžkov s viacnásobnou esovitou slučkou uvádza 27 lokalít, v súlade s údajmi J. Slámu rozšíril v ďalšej štúdii súpis na 37. V roku 1962 ešte raz vymenoval 15 nálezísk z doby avarskej, prevažne zo zadunajskej časti Karpatskej kotliny: Alsópáhok, Budapest-Rákos, Csákberény, Csetény, Bratislava-Čunovo, Bratislava-Devínska Nová Ves, Gátér, Győr, Jutas, Keszthely, Nagypall, Pilismarót, Szirák, Szob, Várpalota. Z nich je nesprávny údaj o lokalitách Budapest-Rákos a Csetény (*Fehér/Éry/Kralovánszky 1962, 8, pozn. 5*). A. Kralovánszky do tej miery modifikoval Fehérovu koncepciu, že vznik krúžkov s esovitým ukončením datoval na koniec doby avarskej. Na dôkaz platnosti svojej teórie uviedol, že na publikovaných plánoch avarských pohrebísk boli hroby s nálezmi krúžkov s esovitým ukončením zakaždým situované na ich okraji. Pri absolútnej chronológii však neuznáva dátum prechodu medzi 8. a 9. stor., ale koniec 9. stor. S prežívaním avarskej populácie totiž počítal až do polovice 10. stor., pričom za argument považoval keramický inventár vtedy čerstvo odkrytého pohrebiska v Ártánde (*Kralovánszky 1957, 178, 186*). Na druhej strane, genézu sledovaného šperku hľadal v Karpatskej kotline. Podľa neho od 11. stor. už tieto šperky strácajú etnický charakter, aj keď ťažisko nálezísk s esovitými krúžkami sa nachádza na Veľkej maďarskej nížine (*Kralovánszky 1956, 212; 1959, 350, 351*).

V tomto období bolo možné očakávať zrodenie ďalšieho nového názoru. Recenzentom Kralovánszkeho práce bol totiž B. Szóke a v poznámkovom aparáte autora štúdie je aj zmienka o niektorých rozdielnych stanoviskách oboch bádateľov (*Kralovánszky 1957*, 183, pozn. 144). V roku 1959 bola publikovaná štúdia B. Szókeho o belobrdskej kultúre (*Szóke B. 1959*) a následne v roku 1962 kapitola s všestrannou a detailnou analýzou esovitých záušníc (*Szóke B. 1962*, 42–44, 86–89). V dobe medzi publikovaním týchto prác vznikla aj štúdia Á. Cs. Sósovej s poznámkami k prácam G. Fehéra, A. Kralovánszkeho a B. Szókeho (*Sós 1963*), kde už autorka mohla využiť aj monograficky spracované výsledky Gy. Töröka z pohrebisku Halimba-Cseres (*Török 1962*). B. Szóke po veľmi stručnom zhrnutí histórie bádania, aj s využitím podkladov J. Slámu, sa pokúsil stanoviť obdobie prvého výskytu sledovaných záušníc. Stotožnil sa s názorom preferovaným L. Niederlem, podľa ktorého predlohou esovitých záušníc boli krúžky s viacnásobným esovitým ukončením. Tie však považoval iba za jeden z komponentov. Druhý faktor ale nebol jasne osvetlený. Tento záver sa odzrkadľuje aj na schéme Á. Cs. Sósovej (*1963*, obr. 3), ktorá zobrazuje jednotlivé genetické komponenty vývoja esovitých záušníc. Podľa tejto autorky pri genéze jednoduchých šperkov dochádzalo k ich vzájomnému dynamickému ovplyvneniu, čo je považované za druhý faktor. Okolnosti tohto procesu sa snažila osvetliť pomocou kompletného súpisu lokalít (11 avarských z Maďarska, 12 moravských a českých na báze údajov J. Slámu, ako aj tri rakúske, dve nemecké lokality a jedno poľské nálezisko). Napriek tomu, že B. Szóke zaznamenal pomerne častý výskyt viacnásobných esovitých záušníc, ich vznik datoval pomerne neskoro – do prvej štvrtiny 10. stor. Koniec ich používania dával do súvisu s rozšírením jednoduchých esovitých záušníc. Je evidentné, že tu možno sledovať ovplyvnenie zo strany A. Kralovánszkeho. Názor B. Szókeho sa opieral tiež o výsledky analýz pohrebiska v Halimbe-Cseres, kde sa našla aj jedna záušnica s jeden a pol násobnou slučkou, čo bol dôležitý argument pre vyslovenie teórie genézy jednoduchých esovitých záušníc v tejto oblasti. Túto skutočnosť už odvtedy nikto nemohol obísť. Pri svojej interpretácii ju použila aj Á. Cs. Sósová (*1963*, 305–307) a neskôr J. Giesler (*1981*, 106–108, 144, 145, 151).

V ďalšom období sa problematikou esovitých záušníc zaoberali viaceré štúdie, tie sa však už viac zamerali na ich vývoj v 10. a 11. stor. (*Bóna 1978*; *Mesterházy 1962–1964*). Materiálovej analýze záušníc s viacnásobným esovitým ukončením sa venoval I. Erdélyi (*1968*). É. Garamová v rukopise ukončenom v roku 1985 poskytla nové informácie o rozšírení avarských esovitých záušníc na území

Veľkej maďarskej nížiny, kde zmapovala 30 lokalít. Niektoré z nich (Gyöng, Bélapátfalva) však boli zaradené nesprávne (*Garam 1995*, obr. 165; 286; pozn. 98). V roku 1984, teda v tom istom období ako vznikol rukopis É. Garamovej, napísal diplomovú prácu zameranú na danú tému L. Kostyál. Jeho výsledky, ktoré boli zhodné s prácou É. Garamovej, v krátkosti rekapitulovala Á. Perémi (*2000*, 48, 49).

Naše poznatky o esovitých záušniciach z doby avarskej sa stabilizovali na úrovni 90. rokov 20. stor. Vtedy B. M. Szóke sumarizoval dostupné informácie vo svojej veľkolepej práci o nových šperkoch 9. stor. na etnicky heterogénnom území Zadunajska, medzi ktorými sa popri nenáročných drôtených šperkoch nachádzajú aj krúžky s jednoduchým a viacnásobným esovitým ukončením. B. M. Szóke na základe materiálu z takmer 50 lokalít publikoval rané formy krúžkov s esovitým ukončením spolu s nálezovými celkami, ich rozšírením a chronológiou (*Szóke B. M. 1991*, 9, 10; *1992*). Jeho závery, vrátane chronológie, sa vo všeobecnosti akceptovali, niekedy aj v tom prípade, keď umiestnenie hrobu v rámci pohrebiska, resp. obsah hrobových celkov (napr. Gyenesdiás) nezodpovedali téze, ktorú predložil (*Müller R. 1991*, 36). Podľa B. M. Szókeho (*1992*, 849) sa krúžok s viacnásobným esovitým ukončením objavuje na prelome 8. a 9. stor. a do polovice 9. stor. sa vyskytuje v najmladších okrajových hrobách avarských nekropol. Uvedený autor sa však nevenuje otázke ich prežívania v 9.–10. stor., hoci eviduje ich výskyt v Nitre-Lupke a v Pobedime.

Českí, moravskí a slovenskí bádatelia išli po stopách L. Niederleho a súhlasili s jeho teóriou o pôvode krúžkov s esovitým ukončením, i napriek početným omylom (napríklad keszthelyská kultúra nie je totožná s avarskou, nepochádzajú zo 4.–5. stor., ale zo 7.–9. stor., krúžkový šperk je prítomný aj na spoločných pohrebiskách keszthelyskej a avarskej populácie, krúžok zo Sósartyán nepochádza z 5. ale z 11. stor. atď.). L. Niederle sa však nemýlil v tom, že najčastejší výskyt krúžkov s esovitým ukončením treba hľadať na avarských pohrebiskách. Čo sa týka ich vývoja v typologickom rade, na počiatku stoja exempláre s viacnásobnou slučkou, čiže minimálne s tromi meandrami – jeden a pol násobné S. Ďalej vystáva otázka, kedy a ako sa dostali sledované krúžky z doby avarskej k Slovanom. Poznatky do roku 1957 zhrnul J. Sláma. Dejiny bádania začína článkom A. Lissauera, ktorý zverejnil v Braunschweigene. Potom nasledujú príspevky L. Niederleho, J. L. Píča a J. Schránila, a napokon J. Eisnera (*1933*). Dva konkrétne závery J. Eisnera o krúžkoch s viacnásobným esovitým ukončením, ktoré on považuje za náušnice (*Ohrgehänge*), sa zrodili po odkrytí pohrebiska v Bratislave-Devínskej Novej Vsi, publikovaného v roku 1952. Tie potom

ešte raz zopakoval v roku 1955 (*Eisner 1952*, 284; 1955, 222, 223, 226). Pri chronologickom začlenení niektorých lokalít zaujali stanovisko aj R. Turek (Přovice, Želenice, Praha), resp. I. Borkovský (Praha). Následne J. Sláma (1957, 259–267) sumarizoval aj poznatky z rakúskych a maďarských lokalít. Stále sa ešte domnieval, že krúžky s esovitým ukončením vznikli na území keszthelyskej kultúry, a to v jej neskorej fáze. K ich rozšíreniu v Česku mohlo dôjsť na konci avarskeho panstva v prvej tretine 9. stor. V strednej dobe hradištnej sa ešte nestali šperkom pospolitého ľudu (eviduje iba 15 lokalít), dokonca sa s nimi v uvedenom období sotva stretávame. Ojedinelý výskyt sledovaného šperku v Čechách a na Morave dáva do súvislosti s udalosťami, počas ktorých sa tam objavujú avarske pamiatky, kovania opaskov a náušnice (*Eisner 1955*, 218; *Sláma 1957*, 266, 267). Po publikovaní monografickej práce B. Dostála (1966, 31, 32) sa stalo zrejším, že na území veľkomoravského kniežatstva boli v móde úplne odlišné šperky. Krúžok s esovitým ukončením je v centrálnej časti územia pomerne zriedkavý. Oproti tomu v Podyjí je potrebné rátať so silnejšou avarskou okupáciou, ktorej výrazné stopy (hroby s krúžkami s viacnásobným esovitým ukončením, avarske garnitúry opaskov, mužské hroby s konským postrojom) zaznamenali v Dolných Věstoniciach (*Poulik 1949*, obr. 66; 1950, obr. 23; *Profantová 2002*). B. Dostál dáva výskyt krúžku s esovitým ukončením do súvislosti s keszthelyskou kultúrou, kľúč k rozšíreniu na moravskom území však hľadá v slovenskom materiáli (*Dostál 1966*, 32). Obširnejšie vyjadril svoj názor v roku 1991. Genézu šperkov stredohradištného obdobia datoval k roku 800 a rátať s ich výskytom až do polovice 10. stor. Druhú skupinu šperkov, krúžky zhotovené z tenkého drôtu – podľa terminológie U. von Freedenovej (1979, 405) drôtený šperk – ktoré majú meandrovité ukončenie, resp. ukončenie s očkom, čiže krúžky s jednoduchým a viacnásobným esovitým ukončením, sa objavili na avarských pohrebiskách v priebehu 7.–8. stor. a zostali v móde asi 200 rokov (*Dostál 1991*, 82). B. Dostál sa na tomto mieste odvoláva na Z. Čilinskú, ktorá skutočne ráta s výskytom krúžkov s esovitým ukončením v takom ranom období, pričom vychádza iba z výskumu pohrebiska v Nových Zámkoch a odvoláva sa ešte na nekropolu v Pilismarót-Basaharc (*Čilinská 1966*; 1975, 77). Podľa schémy B. Dostála jednoduchý krúžok s esovitým ukončením má svoju predlohu v krúžku s očkom. Krúžok s viacnásobnou esovitou slučkou (ako príklad uvádza krúžok s trojnásobným esovitým ukončením z Dolných Věstoníc) iba ovplyvňoval skupinu drôtených šperkov (*Dostál 1991*, obr. 1). Na tomto mieste načrtnutý historický vývoj zhrnul

veľmi stručne S. Brather (2004, 137–139), pričom sa prísne opieral o štúdiu B. M. Szökeho.

Z obidvoch prehľadov však vypadol jeden dôležitý údaj, napriek tomu, že ho pravdepodobne mal k dispozícii aj B. M. Szöke, aj J. Brather. Ide o avarske pohrebisko v Kereki (župa Somogy), o ktorom stručne referoval L. Költő (1988, 52, 53). Túto informáciu B. M. Szöke nezaznamenal vo svojom rozsiahlom príspevku v zborníku *Awarenforschungen* (*Szöke B. M. 1992*). Uvádza ju však E. Szameit, aj keď sa neodvoláva na publikovanú správu, ale na ústnu informáciu. To ho viedlo k chybe, pretože v dôsledku nepresnej informácie sa daná lokalita omylom zmenila na Vörs. Okrem názvu lokality sú však ostatné údaje E. Szameita správne (*Szameit 1992*, 824, 825).

Avarske pohrebisko v Kereki, župa Somogy, 10 km južne od Zamárdi, je v súčasnosti lokalitou s najvyšším výskytom krúžku s esovitým ukončením na území Karpatskej kotliny. Po stručnom publikovaní L. Költóm (1988) a E. Szameitom (1992) bola uverejnená podrobnejšia predbežná správa o Kereki (*Költő 2005*). Nás zaujímajú predovšetkým hroby 6 a 19, v ktorých sa našli krúžky s esovitým ukončením.

Hrob 6

Krúžok vyhotovený z tenkého bronzového drôtu s riedkym, pôvodne asi trikrát otáčaným esovitým ukončením. Jeho posledná slučka je porušená (obr. 1: 1), esovité ukončenie je roztepané do úzkej platničky.

Rozmery (získané z kresby): hr. drôtu asi 1 mm, š. konca esovitej slučky asi 1,5 mm, pr. krúžku 14–15 mm.

Spríevodné nálezy: šesť kusov plechových platničiek opaska štvoruholníkového tvaru, päť exemplárov plechových nákončí bočných remeňov, jedno veľké nákončie remeňa zdobené geometrickým pásikovým ornamentom.

Datovanie: začiatok stredoavarského obdobia (7. stor.). Podľa E. Szameita patri garnitúra do periódy MA I (*Költő 2005*, obr. 5: 1; *Szameit 1992*, 824).

Hrob 19

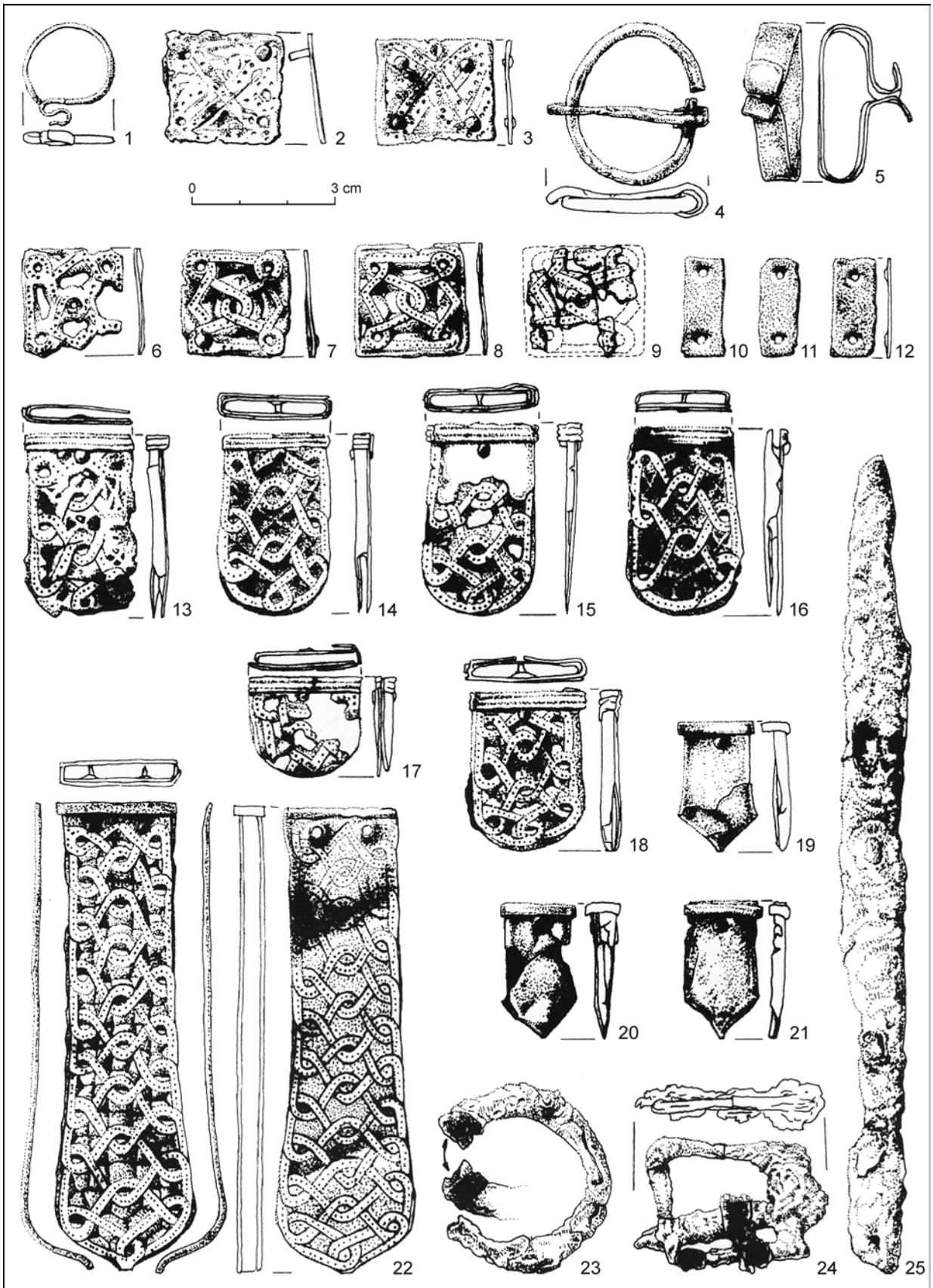
Dva krúžky z tenkého bronzového drôtu s dva a pol násobným esovitým ukončením, čiže s piatimi meandrami s roztepanými koncami (obr. 2: 1, 2).

Rozmery: hr. drôtu 1 mm, š. konca esovitej slučky asi 2 mm, pr. krúžku 14 mm.

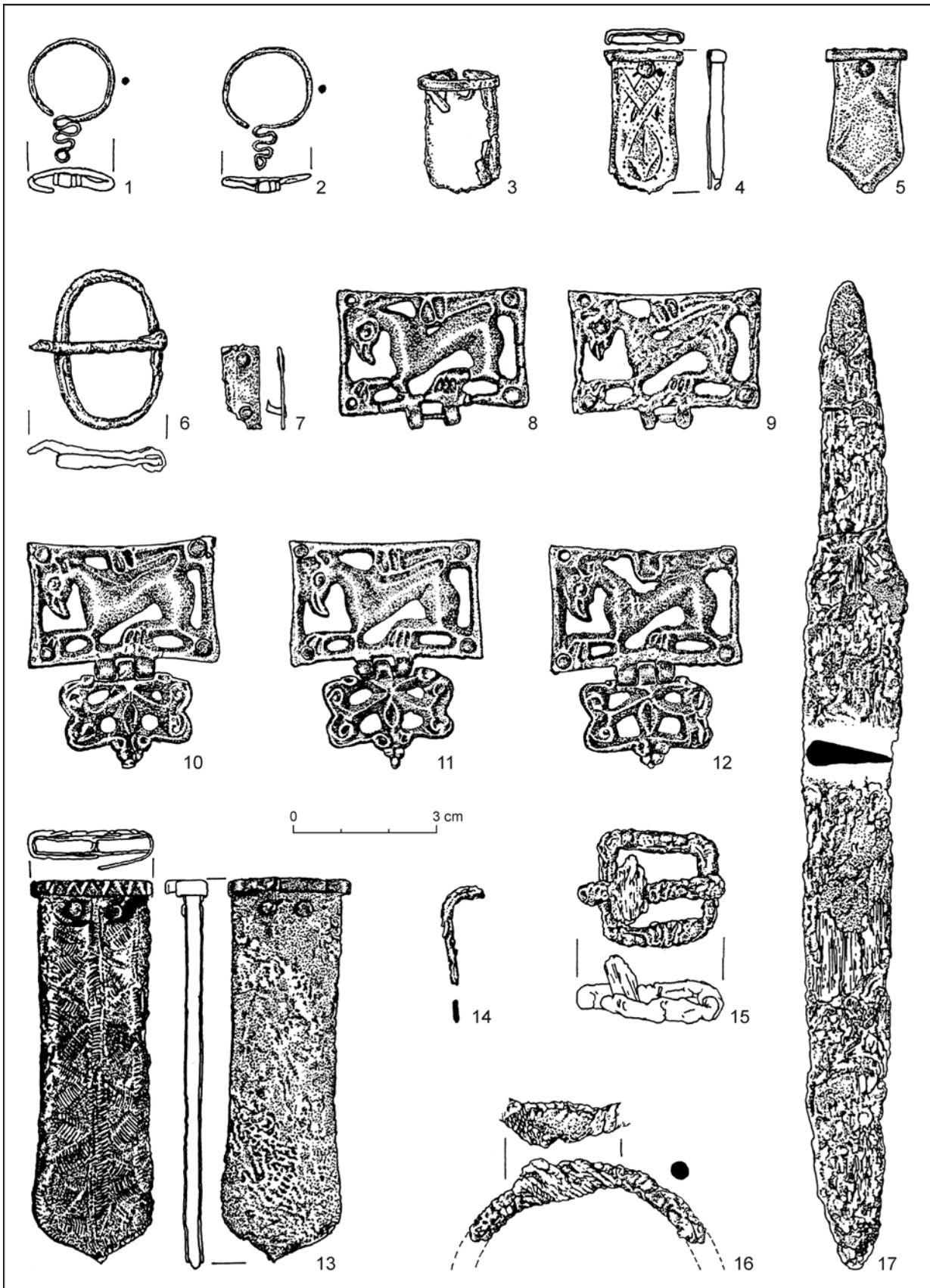
Spríevodné nálezy: rôznorodé plechové kovania, jedno veľké nákončie opaska a malé nákončia bočných remeňov, liate bronzové kovania s gryfom.

Datovanie: začiatok 8. stor. (*Költő 2005*, obr. 10: 1, 2; *Szameit 1992*, 824).

Autor výskumu v obidvoch prípadoch datuje celý súbor kovaní pomocou „neskorých typov náušnic“ (*Költő 2005*, 215). Lenže v tomto prípade nemožno uplatňovať v numizmatike zaužívanú metódu, keď najmladšia razba datuje nálezový celok. Nejde o stáročia používané opasky, ale o náušnicu, aká sa objavuje koncom 7. stor.

Obr. 1. Kereki, poloha Homokbánya. Nálezy z hrobu 6 (podľa Költő 2005, obr. 5).

Obr. 2. Kerek, poloha Homokbánya. Nálezy z hrobu 19 (podľa Költő 2005, obr. 10).

Od zverejnenia súpisu B. M. Szókeho pribudlo viac ako 20 nových lokalít, prípadne v ňom neboli uvedené.

• **Alsópáhok (župa Zala, HU)**

Pri kostre ženy ležiacej na dlážke zemnice sa našiel pár krúžkov s dvojnásobným esovitým ukončením (*Tokai 2010*).

• **Csákberény (župa Fejér, HU)**

V hrobe 251 sa pri kostre ženy našli dva krúžky s jednoduchou esovitou slučkou (*László 2015*, 69, tab. 79).

• **Čakajovce (okr. Nitra, SK)**

V ženskom hrobe 568 sa našiel krúžok s dvojnásobným esovitým ukončením. Krúžok z tenkého drôtu má voľne poprehýbané ukončenie, drôt asi nie je roztepaný. Pr. krúžku 16–18 mm.

Datovanie: 9. stor. (*Rejholcová 1995*, 61, tab. 87: 1).

• **Čakajovce (okr. Nitra, SK)**

Krúžok s esovitým ukončením vo funkcii záušnice bol aj prílohou ženského hrobu 572. Okrem tejto tordovanej bronzovej záušnice z tenkého drôtu, ktorá mala roztepaný esovitý meander, sa tu našlo ešte ďalších päť záušníc, reprezentujúcich tri odlišné typy. Dve lunice, analogické k nálezu z Ipeľského Sokolca, boli súčasťou náhrdelníka.

• **Gyenesdiás (župa Zala, HU)**

V hrobách 76, 191 a ešte v ďalších 10 hrobách sa nachádzali bronzové náušnice s dva a pol násobným esovitým ukončením (5 meandrov). Tieto hroby sa nenachádzali na okraji, ale vo vnútri pohrebiska (*Müller R. 1983*, 60; 2019, 88, 89).

• **Ipeľský Sokolec (okr. Levice, SK)**

V hrobe 5 s pozostatkami mladšej ženy sa našiel krúžok vyhotovený z tordovaného bronzového drôtu s roztepaným esovitým ukončením s tromi meandrami. Jeho párom bola oválna bronzová náušnica s guľičkami na dolnom poloblúku, určujúca funkciu ozdoby. Pr. krúžku 11 mm. (*Vendtová/Rejholec 1963*, 238, obr. 2: 4).

• **Lesencetomaj, poloha Piros kereszt (župa Zala, HU)**

V roku 1961 boli odkryté hroby 5a, 8, 22, 28, 39 a následne v roku 1985 hroby 33, 35a, 183, 243, 258, 270, 300, 315 a 316. Nálezy z roku 1961 publikoval R. Müller. V troch hrobách (8, 22, 39) sa na krúžkoch objavili dvojnásobné a v dvoch prípadoch (hroby 5a, 28) jeden a pol násobné esovité ukončenia. Z výskumu Á. Perémiovej (po hrob 394) existuje evidencia nálezov krúžkov s viacnásobným esovitým ukončením. Počas niekoľkoročnej výskumnej aktivity sa na lokalite preskúmalo viac ako 1737 hrobov, v ktorých zrejme boli tiež prítomné krúžky s esovitým ukončením (*Perémi 2000*, 48).

• **Öreglak (župa Somogy, HU)**

V hrobe 1 na základe informácie autora výskumu K. Magyara uvádza K. Bakay dva strieborné „vlasové krúžky“. Z tenkého strieborného drôtu bol vyrobený krúžok s jeden a pol násobným esovitým ukončením, ktoré je úzko roztepané. Pr. krúžku 20 mm (*Bakay 1975*, 375, tab. 27: 1, 2).

• **Proleb (Štajersko, A)**

V hrobe 3 sa našiel krúžok z tenkého bronzového drôtu s jeden a pol násobným esovitým ukončením (*Szameit 1992*, 828, tab. 11: 2).

• **Szellő (župa Baranya, HU)**

Náušnicu z hrobu „A“ prvýkrát uvádzal vo svojom súpise krúžkov s esovitým ukončením z doby avarskej G. Fehér. Následne A. Kiss v 2. zväzku Avarskeho korpusu hore

uvedený šperk považuje za iný typ. Na druhej strane, podľa kresby ide o krúžok s torzovitým esovitým ukončením, pričom sa zachovala iba prvá slučka (*Fehér 1957*, 278; *Kiss A. 1977*, 140, tab. 58: A: 2).

• **Tatabánya-Alsógalla (župa Komárom-Esztergom, HU)**

V predbežnej správe boli publikované iba dva krúžky s jeden a pol násobným esovitým ukončením v hrobách 27 a 231. V príspevku sú neúplné informácie, takže nie je jasné, či krúžky pochádzajú z jedného hrobu, alebo zobrazili z každého iba po jednom exemplári. Krúžky s priemerom 15 mm boli zhotovené z tenkého bronzového drôtu (*Szatmári 1982–1983*, 71, obr. 13; 1988, 212, tab. X). Hroby so sledovaným šperkom neboli situované pri okrajoch pohrebiska, ale obkolesovali hroby z 8. stor., resp. zo strednej doby avarskej.

• **Tiszafüred-Majoros (župa Szolnok, HU)**

V hrobe 992 sa našiel krúžok s takmer jeden a pol násobnou esovitou slučkou. V strede tretieho meandra bol prilepený fragment odlomenej (?) platničky. Krúžok bol vyhotovený z tenkého drôtu.

Rozmery: hr. drôtu 1 mm, š. roztepaného esovitého ukončenia 1,5 mm, pr. krúžku 17 mm.

Funkcia: náušnica, ktorá bola zároveň jedinou hrobovou prílohou (*Garam 1995*, 286, tab. 138).

• **Vasasszonyfa (župa Vas, HU)**

V hrobe 249 situovanom do blízkosti východného okraja pohrebiska sa našli krúžky s viacnásobným esovitým ukončením spolu s valcovitými korálikmi a ďalším charakteristickým šperkom 9. stor. (*Kiss G. 1986*, 62; 1987, 70).

• **Vát, poloha Telekes dűlő (župa Vas, HU)**

Počas výskumu sídliska sa vo výplni objektu 108 (zemnica) objavil krúžok s viacnásobným esovitým ukončením. V obydlí štvoruholníkového pôdorysu boli aj fragmenty zvona na pečenie a kosteného hrebeňa (*Ilon 2007*, 314).

• **Zámárdi, poloha Réti földek (župa Somogy, HU)**

Malý bronzový krúžok z tenkého drôtu s roztepaným esovitým ukončením sa našiel v hrobe 789 s kostrou malého dievčaťa.

Rozmery: hr. drôtu 1 mm, pr. krúžku 9 mm.

Spríevodný nález: malé liate bronzové nákončie remeňa zdobené úponkami.

Podľa É. Garamovej hrob nemožno datovať včasnšie ako na koniec 8. stor., resp. prelom 8. a 9. stor. (*Bárdos/Garam 2009*, 109, tab. 97).

• **Zámárdi, poloha Réti földek (župa Somogy, HU)**

V ženskom hrobe 1575 bol krúžok z tenkého bronzového drôtu s jeden a pol násobným esovitým ukončením.

Rozmery: hr. drôtu 1 mm, pr. krúžku asi 10 mm (*Bárdos/Garam 2014*, 22, tab. 172).

• **Zámárdi, poloha Réti földek (župa Somogy, HU)**

Vo výplni ženského hrobu 1651 sa našla náušnica z tenkého bronzového drôtu ukončená slučkou (*Bárdos/Garam 2014*, 34, tab. 181).

• **Zámárdi, poloha Réti földek (župa Somogy, HU)**

Z hrobu 1871 mladého dievčaťa pochádzajú dva malé bronzové krúžky z tenkého drôtu s dva a pol násobným esovitým ukončením (*Bárdos/Garam 2014*, 61, tab. 195).

• **Zámárdi, poloha Réti földek (župa Somogy, HU)**

V hrobe 2300 mladého dievčaťa sa našiel vlasový krúžok (*Haarring*) s dva a pol násobným esovitým ukončením, t. j. s piatimi meandrami (*Bárdos/Garam 2014*, 131, tab. 240; *Garam 2018*, 129).

Okrem uvedených evidujeme ďalších sedem nálezísk s krúžkami s viacnásobným esovitým ukončením, ktoré sa našli na avarských pohrebiskách, resp. v hrobch: Balatonszőlős (*Dax 1984a*), Kaposmérő (*Bárdos 1991*), Kaposvár, poloha Kecel domb (*Költő 1985*), Sarród (*Nováki 1958*), Várpalota, poloha Bánta puszta (*Dax 1983*), Veszprém, poloha Kádártai lakótelep (*Dax 1984b*), Zalaszabar, poloha Borjúállás sziget (*Költő a i. 1996*, 137). Z rôznych súpisov (A. Kralovánszky, É. Garamová, B. M. Szóke) treba odstrániť tieto hrobové nálezy: Budapest-Rákos, Bélapátfalva, Csetény, Gyöng, Bakonykoppány, Nitra, pod Zoborom (*Vendtová/Rejholec 1963*, 206). Naďalej zostáva problematické posúdenie lokality Nagyvázsöny. Na šiestich nekropolách z 10.–11. stor. sa objavuje len jeden variant diskutovaného krúžku, a to s jeden a pol násobným esovitým ukončením (*Hanuliak 1994*, 124; *Szóke B. 1962*, 44). Sú to: Malé Kosihy, hrob 147, Bratislava-Rusovce, hrob 40 (171), Fiad-Kérpuszta, hrob 195, Halimba-Cseres, hrob 527, Rád-Kishegy, hrob A, Vác-Hétkápolna.

Najdôležitejším poznatkom, ktorý vyplýva zo súpisov, je skutočnosť, že nielen krúžky s viacnásobným esovitým ukončením, ale i jednoduché exempláre s jeden a pol násobným ukončením (s dvomi meandrami) vznikli v prostredí avarského šperkárstva. Krúžky s jednoduchým esovitým ukončením sú prítomné na týchto avarských pohrebiskách: Csákberény, hrob 251, Holiare, hrob 443, Pilismarót-Basaharc, hrob 177, Szellő, Zalakomár, hroby 47, 225, a 315. Pravdepodobná doba genézy krúžku s jednoduchým esovitým ukončením je obdobie po polovici 8. stor.

Dva hroby (47, 315) obsahujúce krúžok s esovitým ukončením na lokalite Zalakomár, sú situované na severozápadnom okraji pohrebiska, hrob 225 sa zas približuje k stredu severozápadnej štvrtiny nekropoly. Na sledovanej lokalite aj krúžky s viacnásobným esovitým ukončením nie sú dislokované výlučne na okrajoch pohrebiska, ale v jeho severozápadnej časti (hroby 133, 140, 26), resp. viaceré sú prítomné aj v strede (*Szóke B. M. 1992*, mapa 1). Podobnú situáciu zistila aj S. Szatmárióvá na pohrebisku Tatabánya-Alsógalla, ako aj R. Müller, ktorý na lokalite Gyenesdiás odkryl v strede nekropoly hroby s krúžkami s viacnásobným esovitým ukončením (*Müller R. 2019*, 89).

V odbornej literatúre sa v súvislosti s diskutovanou ozdobou najčastejšie stretávame s pomenovaním krúžok s viacnásobným esovitým ukončením, resp. záušnica (nem. *Schläfenring*, maď. *hajkarika*). Ide však o súhrnný názov, ktorý zastiera počet meandrov esovitého ukončenia. Vo väčšine publikácií, ak nie sú k publikovanému textu ilustrácie, zostáva cha-

rakter esovitého ukončenia neznámy, pričom je to údaj dôležitý aj z chronologického aspektu. Tomuto problému pripisoval význam iba J. Eisner (1952, 284). Ako bolo prezentované – krúžok s jeden a pol násobným esovitým ukončením sa môže vyskytovať aj na pohrebiskách z 10. stor., kde ide o najmladší variant krúžkov s viacnásobným esovitým ukončením. Keď z tohto aspektu sledujeme náleziská, vysvitá, že asi v dvadsiatich prípadoch ide o krúžky s jeden a pol násobným esovitým ukončením. Najstaršie sú krúžky s trojnásobným, dva a pol, resp. dvojnásobným ukončením. Čo však neznamená, že sa vzájomne vystriedali a novšie typy vytlačili staršie.

V súčasnosti v Karpatskej kotline a v Rakúsku evidujeme 60–65 nálezísk s výskytom krúžkov s viacnásobným esovitým ukončením. Do tohto počtu nie sú zahrnuté české, moravské a poľské lokality, ba ani šesť maďarských pohrebísk z 10. stor. Prevažná časť nálezísk leží v Zadunajsku. Vo významnej miere sú zastúpené v Keszthely a jeho okolí, napríklad v Gyenesdiás v 10 hrobch, Lencsetomaj-Piros kereszt minimálne v 15 hrobch, v Zalakomáre v 10 hrobch. Sú časté aj na lokalite Hird v župe Baranya (hroby 93, 249, 272, 278, 279, 346, 358, 364, 385), taktiež v piatich hrobch v Zamárdi pri Balatone, v okolí Kaposváru na lokalite, ktorá v odbornej literatúre nesie názov 30. nálezisko (hroby 17, 23, 33, 36 a 43), a podobne aj na pohrebisku Toponár-Fészlerlak, takisto s nálezmi v piatich hrobch. Oprávnené sa domnievame, že miestom vzniku krúžkov s viacnásobným esovitým ukončením je oblasť Balatonu a keszthelyská kultúra, a to v období, keď jej hranice smerom na západ boli ešte otvorené. Pretože zo začiatku stredoavarského obdobia pochádza starší hrob 6 z lokality Kerek, stráca sa chronologická prekážka, ktorú nastolili P. Reinecke a K. Dinklage s negovaním západného vplyvu. V každom prípade s touto alternatívou veľmi opatrne počítal už J. Giesler (1981, 156). Ako už je uvedené, prevažná časť nálezísk krúžkov s viacnásobným esovitým ukončením sa nachádza v Zadunajsku. Východne od Dunaja evidujeme iba ich sporadický výskyt (Gátér, Tiszafüred). Prekvapujúco skoro sa objavujú na západe popri Dunaji, potom tiež v Čechách a na Morave v povodí Dyje a Moravy. K najvýznamnejším moravským lokalitám patria Dolní Věstonice, kde bol odkrytý viac ako tucet avarských hrobov. Tamojší výskyt krúžkov s viacnásobným esovitým ukončením zrejme súvisí s prítomnosťou Avarov. Podľa J. Slámu tak na Moravu, ako aj do Čiech sa sledovaný šperk dostal v čase úplného konca avarského panstva spolu s avarskými kovami, ktoré podľa J. Eisnera možno datovať do prvej tretiny 9. stor. (*Sláma 1957*, 267).¹

¹ Ide o názornú ukážku archeologického myslenia: kovami boli zdobení ľudia a ich kone, takže sa tam dostali prostredníctvom ľudí.

Podobný názor zastával aj M. Šolle, ktorý najranejšie obdobie kmeňového centra v Starej Kouřimi datoval na základe avarských kovanií tiež k začiatku 9. stor. (Šolle 1966, 64, obr. 8). Materiál z avarských hrobov z Dolních Věstoníc však nemožno datovať tak neskoro, pretože umelecké remeslo v prvej tretine 9. stor. nie je natoľko bohaté ani v Karpatskej kotline. Avarske nálezy z Prahy-Šárky sú pamiatkami z obdobia najväčšieho rozkvetu ich umeleckého remesla (Profantová 1992, 654, 664, 665; Šolle 1966, 65, 66, tab. 8). Charakteristický je aj súbor nálezov z neznámej českej lokality, kde sa popri krúžku s trojnásobným esovitým ukončením nachádzajú aj liate avarské kovania opaska (Profantová 1992, 666, tab. 5: 9). Ak vezmeme do súvislosti historické udalosti, je ťažké si predstaviť, že práve v čase dožívania avarskej spoločnosti dochádza k ich etnickej a kultúrnej expanzii. V tomto prípade ich sotva možno datovať do 9. stor., ale patria najneskôr na koniec 8. stor. Poukazujú na to aj nálezy krúžkov s dvoj- a trojnásobným ukončením z iných lokalít (Žalov, Ústí nad Labem-Něštětice). Pražské náleziská s krúžkami s jeden a pol násobným esovitým ukončením (Praha-Juliska, Jelení ulice, Jízárna) potvrdzujú, vzhľadom na ich datovanie a množstvo, trvalé avarské kontakty. Evidované náleziská sa v Čechách objavujú v izolovaných skupinách – ostrovoch (Šolle 1966, 64, 65, obr. 16; tabela 8).

V 9. stor. sa dominantnou formou stáva krúžok s jeden a pol násobným esovitým ukončením (Ipeľský Sokolec, Pobedim, Nitra-Lupka). O etnických pomeroch v danom období snáď niečo vypovedá pohrebisko v Pobedime-Na lazoch, kde sa v hroboch II/71, 4 našli aj krúžky s dvoj- a jeden a pol násobným ukončením (Bialeková 1993, 198, 199; Vendtová 1969, obr. 53: 21, 22). V antropologickom materiáli sa dokonca zistili aj doklady mongoloidnej rasy (žena a dve deti). Sledované územie teda patrilo do kontaktnej zóny, kde sa už začalo populačné a kultúrne splývanie.

Od polovice 9. stor. sa krúžky s esovitým ukončením stávajú slovanským šperkom, a to zriedkavé varianty s viacnásobným ukončením (Nitra-Lupka, Čakajovce), resp. s jeden a pol násobným ukončením (pražské lokality, slovanské pohrebiská z územia Slovenska). Stanovenie veku zadunajských exemplárov je potrebné znova preskúmať, pretože ich datovali práve pomocou esovitých krúžkov, teda „nepoznané s neistým“. V každom prípade je zaujímavé, že v Zalavári ani G. Fehér ani Á. Cs. Sósová nenašli krúžky s esovitým ukončením v hroboch z 9. stor., resp. 10. stor. (Sós 1963, 313). Dokonca sa nevyskytli ani na takom pohrebisku z 9. stor. ako je Garabonc alebo Zalaszarbar.

Isté je, že staromaďarské obyvateľstvo prevzalo módu nosenia sledovaného šperku od miestnej populácie. Na základe tejto módy ich už nepoužívalo ako náušnice, ale vo funkcii vlasových ozdôb. To, že sa nachádzali v oblasti spánkov, kde bolo najviac evidovaných až päť esovitých krúžkov signalizuje, že ich fixovali na textilné alebo kožené stuhy. Preto môžeme konštatovať, že až odvtedy sa v archeologických nálezoch objavujú ako záušnice (*Schläfenring*). K zmene ich funkcie pravdepodobne došlo v Čechách. Čo sa týka ich objavenia sa v hroboch so staromaďarským krojom, na základe troch včasných nálezísk možno usúdiť, že k tomu došlo pomerne skoro – v priebehu prvej tretiny 10. stor. Na skoré prevzatie sledovaného šperku Maďarmi poukazuje hrob 357 v Čakajovciach, kde krúžok s jednoduchým esovitým ukončením datuje minca Raoula Burgundského z rokov 923–936 (Rejholcová 1995, 38, tab. 57). Druhým dôležitým náleziskom je Dabas-Felsőbesenyő, hrob 12. V najbohatšom hrobe dievčatka na zvyšku pohrebiska našli pri krku pozlátené strieborné dvojdielne kovania. Autori výskumu datovali hrob na základe krúžku s esovitým ukončením, hoci to mali robiť opačne – totiž pozlátené kvalitné strieborné kovania poukazujú na včasnšie datovanie daného hrobu. V jednom zo susedných hrobov bola dokonca minca cisára Berengara a päť razieb Huga z Provence. Práve preto je reálne datovanie okolo prvej tretiny 10. stor. (Füredi 2012, 9, 10; Patay/Rácz 2012). Tretím takýmto hrobovým nálezom je dávno známy hrob 2 z Tiszabercelu, ktorý spolu so staromaďarskými artefaktmi obsahoval krúžok s jednoduchým esovitým ukončením (Kiss L. 1937, 241). Uvádzaný „nálezový celok“ je však podozrivý, pretože drôt krúžku s esovitým ukončením je štvorhranný a takýto typ šperku sa v hodnoverne dokumentovaných hroboch objavuje až koncom 11. stor. Hrob z Tiszabercelu nebol odkrytý v prítomnosti odborníka, nálezy spolu s predmetmi z iných hrobov odovzdali nálezcovia – robotníci.

Kým v predchádzajúcom období sme považovali za jednoznačné, že k najskoršiemu prevzatiu zvyku zdobenja sa esovitými záušnicami došlo v okolí Nitry (myslíme hroby 568 a 572 v Čakajovciach s nálezmi krúžkov s dvoj- a dva a pol násobným esovitým ukončením), novší nález na lokalite Dabas (Füredi 2012; Patay/Rácz 2012), ktorá leží asi 40 km juhovýchodne od Budapešti, dokumentuje, že zmena módy bola všeobecne rozšírená na širšom území. Dokladmi toho sú aj do tej doby nezvyčajne časté nálezy zlatých krúžkov s esovitým ukončením na pohrebiskách pospolitého ľudu, napr. Magyarhomorog, Hajdúdorog, Békés-Povád, Dabas a kostolné cintoríny.

LITERATÚRA

- Bach/Dušek 1972 – H. Bach/S. Dušek: *Slawen in Thüringen. Geschichte, Kultur und Anthropologie im 10. bis 12. Jahrhundert. Nach den Ausgrabungen bei Espenfeld*. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens 2. Weimar 1972.
- Bakay 1975 – K. Bakay: A Somogy megyei múzeumi szervezet tevékenysége 1974. Január 1-től 1975. December 31-ig. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 2, 1975, 295–322.
- Bárdos 1991 – E. Bárdos: Kaposmérő-Homokbánya. *Régészeti Füzetek I*, 43, 1991, 35, 36.
- Bárdos/Garam 2009 – E. Bárdos/É. Garam: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil 1. Monumenta Avarorum Archaeologica* 9. Budapest 2009.
- Bárdos/Garam 2014 – E. Bárdos/É. Garam: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil 2. Monumenta Avarorum Archaeologica* 10. Budapest 2014.
- Bialeková 1993 – D. Bialeková: Slovanské pohrebisko v Pobedime (poloha Na laze II/71). *Študijné zvesti AÚ SAV* 29, 1993, 179–207.
- Bóna 1978 – I. Bóna: Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. *Alba Regia* 26, 99–157.
- Brather 2004 – S. Brather: Schlafenringe. In: H. Beck/D. Geuenich/H. Steuer (Hrsg.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 27. Berlin – New York 2004, 132–139.
- Čilinská 1966 – Z. Čilinská: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Fontes* 7. Nitra 1966.
- Čilinská 1975 – Z. Čilinská: Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Slovenská archeológia* 23, 1975, 63–96.
- Daim 1992 – F. Daim (Hrsg.): *Awarenforschungen. Band 2. Archaeologia Austriaca Monographien* 2. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien 1992.
- Daim 2000 – F. Daim: Keszthely. In: H. Beck/D. Geuenich/H. Steuer (Hrsg.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 16. Berlin – New York 2000, 468–474.
- Dax 1983 – M. Cs. Dax: Várpalota-Bánta puszta. *Régészeti Füzetek I*, 36, 1983, 68, 69.
- Dax 1984a – M. Cs. Dax: Balatonszőlős-Tsz. gépszerelő csarnok. *Régészeti Füzetek I*, 37, 1984, 67.
- Dax 1984b – M. Cs. Dax: Veszprém-Kádártai lakótelep. *Régészeti Füzetek I*, 37, 1984, 78, 79.
- Dinklage 1941 – K. Dinklage: Zur deutschen Frühgeschichte Thüringens. *Mannus* 33, 1941, 480–507.
- Dostál 1966 – B. Dostál: *Slovenská pohřebišťe ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha 1966.
- Dostál 1991 – B. Dostál: Zur Datierungsfrage des großmährischen Schmuks. *Zalai Múzeum* 3, 1991, 81–87.
- Eisner 1933 – J. Eisner: *Slovensko v pravěku*. Práce Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě 13. Bratislava 1933.
- Eisner 1952 – J. Eisner: *Devínska Nová Ves. Slovenské pohřebišťe*. Bratislava 1952.
- Eisner 1955 – J. Eisner: Počátky českého šperku. *Památky archeologické* 46, 1955, 215–224.
- Eisner 1966 – J. Eisner: *Rukověť slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury*. Praha 1966.
- Erdélyi 1968 – I. Erdélyi: Neue Beobachtungen über das Material des spätawarenzeitlichen Gräberfeldes in Pilismarót-Basaharc. *Študijné zvesti AÚ SAV* 16, 1968, 97–102.
- Fehér 1957 – G. Fehér: Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 8, 1957, 269–318.
- Fehér/Éry/Kralovánszky 1962 – G. Fehér/K. Éry/A. Kralovánszky: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter*. Régészeti tanulmányok 2. Budapest 1962.
- Fettich 1965 – N. Fettich: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*. *Studia Archaeologica* 3. Budapest 1965.
- von Freeden 1979 – U. von Freeden: Untersuchungen merowingerzeitlichen Ohringen bei den Alamannen. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 60, 1979, 227–441.
- Füredi 2012 – Á. Füredi: „Nem múlt el nyomtalanul”. *Honfoglalás kori leletek Pest megyéből. Kiállításvezető*. Szentendre 2012.
- Garam 1995 – É. Garam: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary* 3. Budapest 1995.
- Garam 2018 – É. Garam: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek III*. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 12. Budapest 2018.
- Giesler 1981 – J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. *Praehistorische Zeitschrift* 56, 1981, 3–167.
DOI: <https://doi.org/10.1515/prhz.1981.56.1.3>
- Hampel 1905 – J. Hampel: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. I–III. Braunschweig 1905.
- Hampel 1907 – J. Hampel: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest 1907.
- Hanuliak 1994 – M. Hanuliak: *Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10.–11. storočia (archeologicko-historické vyhodnotenie)*. *Materialia Archaeologica Slovaca* 12. Nitra 1994.
- Ilon 2007 – G. Ilon: Vát-Telekes-dűlő. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2006 – Archaeological Investigations in Hungary 2006*, 2007, 314, 315.
- Kiss A. 1977 – A. Kiss: *Avar Cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary* 2. Budapest 1977.
- Kiss G. 1986 – G. Kiss: Vasasszonyfa. *Régészeti Füzetek I*, 39, 1986, 62.
- Kiss G. 1987 – G. Kiss: Vasasszonyfa. *Régészeti Füzetek I*, 40, 1987, 70.
- Kiss G. 2011 – G. Kiss: Die Entstehung und Anwendung des Keszthely-Kultur-Begriffs aus forschungsgeschichtlicher Sicht. In: O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.): *Keszthely-Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. *Castellum Pannonicum Pelsonense* 2. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden/Westf. 2011, 491–507.
- Kiss L. 1937 – L. Kiss: Honfoglaláskori sírok Tiszabercelen. *Dolgozatok* 13, 1937, 240–245.
- Költő 1985 – L. Költő: Kaposvár-Kecel-hegy. *Régészeti Füzetek I*, 38, 1985, 64, 65.
- Költő 1988 – L. Költő: Kereki-Homokbánya. *Régészeti Füzetek I*, 41, 1988, 52, 53.
- Költő 2005 – L. Költő: Előzetes jelentés a Kereki homokbányában feltárt avar temetőről. *Zalai Múzeum* 14, 2005, 215–231.
- Költő a i. 1996 – L. Költő/R. Müller/J. Szentpéteri/B. M. Szőke: Kelet és Nyugat határán. In: L. Költő/L. Vándor (szerk.): *Évezredek üzenete a lápvilágából. (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992.)* Kaposvár – Zalaegerszeg 1996, 103–141.

- Kralovánszky 1956 – A. Kralovánszky: Adatok az ún. S-végű hajkarika etnikumjelző szerepéhez. *Archaeologiai Értesítő* 83, 1956, 206–212.
- Kralovánszky 1957 – A. Kralovánszky: Adatok az ún. S-végű hajkarika kialakulásának és időrendjének kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 84, 1957, 175–186.
- Kralovánszky 1959 – A. Kralovánszky: Beiträge zur Frage der Ausgestaltung, Chronologie und der ethnischen Bestimmung des sog. Schläfenringes mit S-Ende. *Studia Slavica* 5, 1959, 327–361.
- László 2015 – Gy. László: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákerény-Orondpuszta*. Monumenta Avarorum Archaeologica 11. Budapest 2015.
- Lissauer 1891a – A. Lissauer: A szláv halántékgyűrűk idomairól. *Archaeologiai Értesítő* 11, 1891, 333–338.
- Lissauer 1891b – A. Lissauer: Über den Formenkreis der slawischen Schläfenringe. *Korrespondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 22, 1891, 139–144.
- Mesterházy 1962–1964 – K. Mesterházy: Az S végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. *A Déri Múzeum Évkönyve* 1962–1964, 95–113.
- Müller R. 1983 – R. Müller: Gyenesdiás-Hámán Kató út. *Régészeti Füzetek* I, 36, 1983, 61.
- Müller R. 1991 – R. Müller: Chronologische Fragen des Gräberfeldes Gyenesdiás. *Zalai Múzeum* 3, 1991, 35–39.
- Müller R. 1992 – R. Müller: Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur. In: F. Daim (Hrsg.): *Awarenforschungen. Band 1*. Archaeologia Austriaca Monographien 1. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien 1992, 251–307.
- Müller R. 2019 – R. Müller: *Az avarok Gyenesdiás környékén*. Gyenesdiás Nagyközség Monográfiája 8. Gyenesdiás 2019.
- Müller S. 1881 – S. Müller: Über slawische Schläfenringe. *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift* 3. Bericht. Breslau 1881, 189–197.
- Niederle 1894 – L. Niederle: Bemerkungen zu einigen Charakteristiken der altslawischen Gräber. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 24, 1894, 194–209.
- Nováki 1958 – Gy. Nováki: Sarród-Kacska dűlő. In: F. Fülep (f. k.): *Az 1959 év régészeti kutatásai*. *Régészeti Füzetek* I, 9, 1958, 34, 35.
- Patay/Rácz 2012 – R. Patay/T. Á. Rácz: Dabas-Vencelkei dűlő. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2010 – Archaeological Investigations in Hungary 2010*, 2012, 210.
- Perémi 2000 – Á. Perémi: A Lesencetomaj-Piroskereszt Keszthely-kultúrárs temető fülbevalói. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 21, 2000, 41–75.
- Poulik 1949 – J. Poulik: Staroslovanské pohřebiště u Dolních Věstonic na jižní Moravě. *Archeologické rozhledy* 1, 1949, 130, 131.
- Poulik 1950 – J. Poulik: Výsledky výzkumu na staroslovanském pohřebišti u Dolních Věstonic. *Archeologické rozhledy* 2, 1950, 22–31.
- Profantová 1992 – N. Profantová: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: Daim 1992, 605–778.
- Profantová 2002 – N. Profantová: Dolní Věstonice. In: J. Szentpéteri (Hrsg.): *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Varia Archaeologica Hungarica 13. Budapest 2002, 116.
- Rejholecová 1995 – M. Rejholecová: *Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie)*. Katalóg. Archaeologica Slovaca Monographiae. Fontes 15. Nitra 1995.
- Reinecke 1934 – P. Reinecke: Zur Herkunft der slawischen Schläfenringe. *Germania* 18, 1934, 218, 219.
- Sláma 1957 – J. Sláma: K chronologické průkaznosti náušnice s niekoľikanásobnou esovitou smyčkou. *Archeologické rozhledy* 9, 1957, 250–267.
- Sós 1963 – Á. Cs. Sós: Bemerkungen zur Frage des archäologischen Nachlasses der awarenzeitlichen Slawen in Ungarn. *Slavia antiqua* 10, 1963, 301–329.
- Szameit 1992 – E. Szameit: Zur chronologischen Stellung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Sieghartskirchen, Niederösterreich und die Grabfunde aus Proleb, Steiermark. In: Daim 1992, 803–838.
- Szatmári 1982–1983 – S. Szatmári: Avar temető- és telepátásat Tatabánya-Alsógalla mellett. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*, 1982–1983, 67–79.
- Szatmári 1988 – S. Szatmári: Avar kori lelőhelyek Komárom megyében. In: G. Gombkötő (szerk.): *Komárom megye története I*. Komárom 1988, 203–233.
- Szóke B. 1959 – B. Szóke: A bjelobrdoi kulturáról. *Archaeologiai Értesítő* 86, 1959, 32–47.
- Szóke B. 1962 – B. Szóke: *A honfoglaló és a kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Régészeti Tanulmányok 1. Budapest 1962.
- Szóke B. M. 1991 – B. M. Szóke: Zur Geschichte der Awaren und Slawen in Südwestungarn. *Zalai Múzeum* 3, 1991, 9–17.
- Szóke B. M. 1992 – B. M. Szóke: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: Daim 1992, 841–968.
- Šolle 1966 – M. Šolle: *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*. Monumenta archaeologica 15. Praha 1966.
- Tokai 2010 – Z. M. Tokai: Alsópáhok, Hévíz-domb and Alsópáhok, Páhoki-patak partja. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009 – Archaeological Investigations in Hungary 2009*, 2010, 130, 131.
- Török 1962 – Gy. Török: *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*. Archaeologia Hungarica 39. Budapest 1962.
- Vendtová 1969 – V. Vendtová: Slovánské osídlenie Pobedima a okolia. *Slovenská archeológia* 17, 1969, 119–232.
- Vendtová/Rejholec 1963 – V. Vendtová/E. Rejholec: Slovánské pohrebisko v Ipeľskom Sokolci. *Slovenská archeológia* 11, 1963, 237–246.
- Wocel 1855 – E. J. Wocel: *Archäologische Parallelen. Zweite Abteilung*. Wien 1855.

Rukopis prijatý 12. 4. 2022

Preložil Gabriel Nevizánsky

Abstract translated by Péter Prohászka

Zusammenfassung übersetzt vom Ágnes Hegedűs

Dr. Károly Mesterházy

Magyar Nemzeti Múzeum

Múzeum krt. 14–16

H – 1088 Budapest

albeker.maria@t-online.hu

Die Anfänge der Ringen mit S-förmigen Ende

Károly Mesterházy

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor zeichnet die 170-jährige Geschichte der Erforschung des Ringes mit S-förmigen Ende nach, vom tschechischen E. J. Wocel über den Dänen S. Müller und den Danziger A. Lissauer bis zu L. Niederle und darüber hinaus. Auf der Grundlage von Ausgrabungen in Ungarn, insbesondere in der Umgebung von Keszthely, hat L. Niederle das Erscheinungsdatum des Schmuckstücks mit der Keszthely-Kultur in Verbindung gebracht, die fälschlicherweise auf das 4. bis 5. Jh. datiert und damals als sarmatisch angesehen wurde. L. Niederle hielt an dieser Datierung fest und brachte das Auftauchen des Ringes mit S-förmigen Ende mit den Slawen in Verbindung. Diese These wurde geändert, als A. Alföldi die Datierung der Keszthely-Kultur korrigierte und sie mit der Awarenzeit in Verbindung brachte. Mit kleineren und größeren Änderungen wurde die Ansicht, dass der Ring mit S-förmigen Ende ein slawischer Schmuck ist und dass er aus der Keszthely-Kultur stammt bis 1957 beibehalten. Basierend auf seiner Position im Grab wurde die Rolle des Schmuckstücks als Schläfenring oder Haarring definiert. Das Auftreten von Schläfenringen wird auf die letzte Phase der Spätawarenzeit datiert, und sie wurden in einer zunehmenden Zahl in spätarawarenischen Gräberfeldern gefunden. Trotzdem wurden die Gräber mit Ringen mit S-förmigen Ende als slawisch angesehen, und der Schmuck galt somit als Beweis für die Anwesenheit slawischer Ethnizität, sowohl in der Awarenzeit als auch in der späteren Periode, in der so genannten Bijelo-Brdo-Kultur. Das änderte sich 1957, als A. Kralovánzsky eine umfangreiche Liste von Fundorten anfertigte und nach einer Überprüfung der Daten auf einer Karte feststellte, dass der Ring mit S-förmigem Ende im 10. bis 11. Jh. am häufigsten in der ungarischen Tiefebene gefunden wurde, so dass er nicht mehr als Schmuckstück gelten konnte, das auf die slawische Volkszugehörigkeit hinweist. Seit dieser Zeit gibt es zwei große Forschungslinien zum Ring mit S-förmigem Ende. Die erste ist die ungarische Forschung, die zweite ist die tschechische und mährische Forschung (J. Eisner und J. Sláma), mit der auch die slowakische Forschung verbunden ist. Bald darauf fasste B. Szóke die Grabfunde aus ungarischen Gräberfeldern des 10. und 11. Jh. zusammen und teilte den Zeitraum der Verwendung des „Schläfenrings“ mit S-förmigem Ende in zwei große Phasen ein. Die Anfänge des Schläfenringes mit mehrfachem S-Ende befinden sich vor allem in den Gräberfeldern der Awarenzeit und in den Gräberfeldern der Keszthely-Kultur, aber sie kommen auch im 10. Jh. in Fiad-Képuszta oder Halimba-Cseres vor. Die zweite große Phase wird mit der ungarischen Bevölkerung in Verbindung gebracht und ist bis zum 13. Jh. zu beobachten. Die Ergebnisse von B. Szóke änderten sich kaum bis 1992, höchstes in

Zusammenhang mit der Verbreitung der Spätphase, des einfachen Schläfenringes mit S-förmigem Ende meldeten sich neuere Meinungen. Die nächste große Wende kam, als B. M. Szóke Jr. den Frauenschmuck des 9. Jh. in der transdanubischen Region untersuchte. Er konzentrierte sich dabei fast ausschließlich auf das 8. bis 9. Jh., aber seine Fundliste umfasste fünfzig Fundorte, und aus diesem Datensatz konnte eine gut fundierte Meinung abgeleitet werden. Infolgedessen passten einige Forscher ihre Vorstellungen auch daran, als bereits eine neuere Situation eintrat. Diese neue Situation ergab sich in den Jahren 1992 bzw. 1988. Damals wurde in Kereki, Komitat Somogy, weniger als 10 km südlich von Zamárdi und dem Plattensee, ein spätarawarenzeitliches Gräberfeld entdeckt. Diese Daten wurden von B. M. Szóke nicht berücksichtigt, sondern die Angaben wurden von E. Szameit unter Bezugnahme auf einen mündlichen Bericht verwendet. Er verwechselte nur den Namen des Ortes und schrieb Vörs statt Kereki. Ansonsten war er korrekt. Da aber in Vörs keine derartigen Funde gemacht wurden, schenkte den Daten niemand Beachtung. Im Jahr 2005 wurde ein vorzüglicher Bericht über das Awarengräberfeld von Kereki veröffentlicht, und dort wurde das vollständige Gräbermaterial der beiden von Szameit beschriebenen Gräber in Bildern gezeigt. Im Grab 6 von Kereki wurde der Ring mit mehrfachem S-Ende mit einer Gürtelgarnitur mit Blechbeschlägen gefunden, während im Grab 19 wurden neben gegossenen Griffbeschlägen auch Blechriemenzungen in der Gürtelgarnitur gefunden. E. Szameit hatte also Recht mit seiner Aussage, dass das Auftreten der Ringe mit mehrfachem S-Ende für den Beginn der Mittelawarenzeit datiert, während das andere Grab für den Beginn der Spätawarenzeit datiert.

In der ungarischen Literatur wird meist der allgemeinere Begriff Schläfenring mit mehrfachem S-Ende verwendet. Neuere Funde haben gezeigt, dass die Rolle des Schmuckstücks des einen Ohringens ist und dass die Anzahl der S-Ende-Wendungen von Bedeutung ist. Der Autor hat daher das Material aller Fundstellen mit mehrfachem S-Enden erneut untersucht. Mit den neu hinzugekommenen Fundstellen ergibt sich nun ein neues Bild, das auf 70 Fundstellen im Karpatenbecken basiert. Der Ring mit S-förmigem Ende erschien in der Rolle eines Ohringens am Anfang der Mittelawarenzeit. Er kann eine doppelte und eine dreifache S-Form gehabt haben, d. h. das gehämmerte Ende des dünnen Bronzedrahtes hat vier oder sechs Windungen, aber auch andere Formen kommen vor. In der Frühzeit waren Dreifach- und Doppelformen typisch, später reduzierte sich das S-Ende auf eine Form mit eineinhalb Windungen, aus der sich in der Awarenzeit der Ring mit S-förmigem Ende entwickelte (Holiare, Cataj, Csákerény, Pilismarót-Basaharc,

Zalakomár, Szellő). Die jüngste Form des Ringes mit mehrfachem S-Ende kommt auch in ungarischen Gräbern des 10. Jh. vor, in einem Fall sogar noch später (Kapelle von Zalavár). Der einfache Ring mit S-förmigem Ende löste also nicht die mehrfache S-förmige Form ab. Der Ring mit mehrfachem S-Ende erschien auch in Mähren und Böhmen mit den Awaren. Er kann jedoch nicht vom Beginn des 9. Jh. stammen, da es im Landesinneren keine so reichen Bestattungen mehr gibt wie in Dolní Dunajovice an der Thaya. Im 9. und frühen 10. Jh. änderte sich die Mode für Ohrringe. Mit dem Aufkommen weiterer Ohrringmoden änderte sich seine Rolle und er wurde zu einem Haar- oder Schläfenring, der oft vier- oder fünfmal

Abb. 1. Kereki, Fundort Homokbánya. Funde aus dem Grab 6 (nach *Költő 2005*, Abb. 5).

in Lederriemen eingefügt wurde, wie die Funde zeigen. Die Ungarn übernahmen den Ring mit S-förmigen Ende im ersten Drittel des 10. Jh. von der lokalen slawischen Bevölkerung, zunächst in der Gegend von Nitra (Grab 357, Čakajovce) und in der Nähe von Budapest, in Dabas. In der Tiefebene ist der Ring mit S-förmigen Ende in der Awarenzeit eine Ausnahme, denn nur zwei von sieben Gräberfeldern (Gátér und Tiszafüred) enthalten ein Exemplar. Dieser Schmuck wurde auch von den Ungarn in der Großen Tiefebene später übernommen. Selbst in den Gräberfeldern von Ártánd und Magyarhomorog kommen einfache Ringe mit S-förmigen Ende selten mit den Geldstücken von I. István zusammen zum Schein.

Abb. 2. Kereki, Fundort Homokbánya. Funde aus dem Grab 19 (nach *Költő 2005*, Abb. 10).

